

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Այս վերնագրով ամեն ամիս «Մուրճ»-ը տալու է հաշիւ նախ-ընթաց ամիսներում պատահած բուն քաղաքական անցքերի. և որովհետեւ քաղաքական ծանրակշիռ խնդիրները դարերից ի վեր լուծւում են եւրոպայում, ուստի քաղաքական տեսութեան նիւթը գլխաւորապէս պիտի առնւի եւրոպական առաջնակարգ պետութիւն-ների քաղաքական կեանքից: Իսկ ինչ վերաբերում է օտար ազգերի տնտեսական, հասարակական, գրական և արտիստական կեանքին, այդ բոլորը պիտի կազմի նիւթ մեր ամսագրի այն բաժնի, որը պիտի կրէ վերնագիրս՝ Արտաքին Քրոնիկոն:

Քաղաքական տեսութեան մէջ կը գետնադնէ քաղաքական խնդիրները: Բայց քաղաքական խնդիրները երկու տեսակ են՝ ներքին քաղաքական և միջազգային: Ներքին քաղաքական կեանքը մի ազգի բովանդակում է այն բոլորը, ինչ կապած է մի ազգի իրաւունքների հետ՝ երկիրը կառավարելու գործում. միջազգային քաղաքականութիւնը վերաբերում է շատ աւելի սահմանափակ թւով խնդիրներին, գլխաւորապէս միջազգային առևտուրին և հաշտութեան կամ պատերազմի խնդիրներին:

Այն, ուրեմն, ինչով պէտք է զբաղւի մեր «Քաղաքական տեսութիւնը», պէտք է լինի տէրութիւնների ներքին և արտաքին քաղաքականութիւնը:

Արդ, պէտք է գիտենալ, որ տէրութիւնների մէջ—մեծ զանազանութիւն կայ: Բէպէտ և բոլոր տէրութիւնները քաղաքական կեանք ունին, բայց ոչ ամեն տէրութիւն ունի անկախ և զօրեղ քաղաքականութիւն: Այդ մանաւանդ ճիշդ է արտաքին կամ միջազգային քաղաքականութեան վերաբերեալ, որի նկատմամբ եւրոպական տէ-

րութիւնները երկուսի են բաժանուած՝ առաջնակարգ և երկրորդական տէրութիւնների։ Այս բոլորէին առաջնակարգ տէրութիւնները սոքա են՝ Գերմանիա, Ֆրանսիա, Ռուսիա, Անգլիա, Աւստրիա և Իտալիա։ Առանց սոցա ամենքի խորհրդի՝ չէ վճռուած ոչ մինչանաւոր միջազգային խնդիր. պատերազմի և, հաշտութեան խնդիրների մէջ միմիայն սոքա են, որ ունին կարեւոր նշանակութիւն. երբ հարկաւոր է լինում որ և իցէ քաղաքական գործ կատարել, որ ընդհանուր նշանակութիւն ունի, ամենից առաջ հարկաւոր է լինում այդ տէրութիւնների կարծիքն իմանալ։ Այդ տէրութիւններն են, որոնց ներկայացուցիչները կազմում են վեհաժողովներ. մնացեալ տէրութիւնները այնքան ուժեղ չեն, որ նոցա կարծիքը անհրաժեշտ համարւի միջազգային քաղաքական խնդիրներ լուծելու համար։

Ահա թէ ինչու քաղաքական տեսութիւնների մէջ առհասարակ առաջին տեղը բռնում են թէ՛ ներքին և թէ՛ արտաքին քաղաքականութիւնը առաջնակարգ տէրութիւնների, այն է՝ Գերմանիայի, Ռուսիայի, Անգլիայի, Ֆրանսիայի և Իտալիայի, և որովհետեւ արտաքին ոյժը կապ ունի երկրի ներքին ոյժի հետ, իսկ այդ ներքին ոյժը մեծապէս կապուած է ներքին քաղաքականութեան հետ, ուստի քաղաքական տեսութեան մէջ, բացի արտաքին քաղաքականութիւնից, առաջին տեղը պիտի բռնեն ներքին քաղաքական հանգամանքները նոյն այդ հինգ մեծ պետութիւնների։ Երկրորդական տէրութիւններից պիտի խօսուի համեմատապէս աւելի քիչ, գլխաւորապէս, որքանով որ նոքա կապ ունին ընդհանուր քաղաքականութեան հետ։

Այս անգամ մենք ուզում ենք բաւականանալ մի կարճ տեսութեամբ այն գլխաւոր իրողութիւնների, որոնք ներկայ քաղաքականութեան գլխաւոր ֆակտորներն են կազմում։ Այս վերջին տաւան և ութ տարում եւրոպական բոլոր քաղաքականութեան հիմքը կազմում է այն հակառակութիւնը, որ կայ Գերմանիայի և Ֆրանսիայի մէջ։ 1870—71 թւականին Պրուսիան, ունենալով իբր դաշնակից բոլոր գերմանական տէրութիւնները (բացի Աւստրիայից), պատերազմեց Ֆրանսիական կայսերութեան դէմ և յաղթեց սորան չարա-

չար կերպով: Ֆրանսիան կազմակերպւեց հանրապետութեան, իսկ Գերմանական տէրութիւնները ի մի ձուլեցին և կազմեցին Գերմանական կայսերութիւն, որի կայսեր տիտղոսը սկսեց կրել Պրուսիայի թագաւորը: Բայց, չը նայած որ Ֆրանսիան այնպէս յաղթւեց, որ նորան ուրիշ բան չը մնաց, եթէ ոչ հպատակել Գերմանիայից առաջարկած ամենածանր հաշտութեան պայմաններին, այնու ամենայնիւ Ֆրանսիական հանրապետութիւնը մի քանի տարուց յետոյ կարողացաւ այնքան կազդուրւել, որ ձեռք բերեց գրեթէ Գերմանիային հաւասար պատերազմական ոյժ: Եւ որովհետեւ իբր հաւասար ոյժ, Ֆրանսիան իւր նորեկ աղէտները չէր կարող մոռանալ ու պատուի խնդիր համարւեց կորցրած երկու նահանգները՝ Ելզաս և Լօթարինգիան կրկին յետ ձեռք բերել, ուստի բացւեց մտաւոր ասպազայի համար մի երկրորդ անգամաւ ահեղ պատերազմի հնապատկերը: Գերմանիան, որի հանճարեղ քաղաքական ղեկավարը իշխան Բիսմարկն է կայսերութեան հիմնադրութեան օրից, որից առաջ Պրուսիայի հանճարեղ մինիստրն էր, Գերմանիան, ասում ենք, մնացեալ Եւրոպայի հետ միասին զարմացած Ֆրանսիական ոյժի զարմանալի վերականգման վերայ, չուզեց թոյլ տալ, որ իւր հակառակորդը իւր համար սպառնալի ոյժ դառնայ և աշխատեց 1875 թւականին մի որ և է սլատրւակով կրկին պատերազմ բացել, քանի որ Ֆրանսիան դեռ ևս ոչ բոլորովին պատրաստ էր, քանի որ դեռ ուշ չէր: Այժմ հաստատ է, որ Գերմանիան այդ պատերազմը կը սկսէր, եթէ չը լինէր Ռուսաց Կայսր Ալէքսանդր II-ի միջամտութիւնը, որը Գերմանիային հասկացնելուց, որ Ռուսիան այդ դէպքում չէզոք չի մնալ, որպէս մնաց նա 1870—71 թւակ., այլ կը միջամտէ յօգուտ Ֆրանսիայի:

Ֆրանսիան շարունակեց, տակայն, իւր պատերազմական պատրաստութիւնները, որպէս զի ոչ մի բանով յետ մնաց իւր զօրեղ թշնամուց: Եւ այդ վերանորոգման գործը նորան այնքան լիակատար կերպով աջողեց, որ ամենքը սկսեցին համոզւել, որ բան է, եթէ պատերազմ ծագի նորա և Գերմանիայի մէջ, այդ երկու երկիրները կը լինին իրար հաւասար: Իսկ է, Գերմանիան չը լսած յաղթութիւններ տանելուց յետոյ, ունենալով միեւնոյն ժամանակ ամենակատարեալ և մեծագունդ մի զօրք, որը օրինակելի է դարձած բոլոր

աշխարհում, իրան աւելի ոյժեղ էր զգում. — բայց և այնպէս ինչպէս կարող էր այդ բանով մխիթարւել, քանի որ պատերազմի ելքը այնքան էլ հաստատուէր կարելի չէր զուշակել. իսկ եթէ Գերմանիան յաղթւէր, դորա հետ կը կործանւէր նոր հաստատուած գերմանական միութիւնը Պրուսիայի անաջնորդութեամբ. իսկ գերմանական միութիւնը վտանգից և սպառնալիքներից ազատել, այդ ամենից զլիսաւոր հոգալ պէտք է լինէր ամբողջ գերմանական ազգի համար: Գերմանիայի դրութիւնը ծանրացաւ ոչ միայն Ֆրանսիայի վերանորոգումով, այլ և նորանով, որ Ռուսիան, որպէս ասացինք, հասկացնել տւեց, որ երկրորդ անգամ Ֆրանսիային գետին տապալել չի թոյլ տայ:

Այդ ժամանակներից սկսած Գերմանիան (իմացէ՛ք իշխան Բիսմարկ) սկսեց լրջօրէն մտածել իւր քաղաքական ապահովութեան վերայ: Միայնակ պատերազմ սկսել Ֆրանսիայի դէմ, ունենալով իւր յետևից Ռուսիային, — դա անկարելի բան թւաց. դա մի այնպիսի ռիսկ է, որ ոչ մի պետական մարդ չը պէտք է իրեն թոյլ տար: Ուրեմն ամենից առաջ պէտք էր մտածել, որ, մի նոր Ֆրանս-Գերմանական պատերազմի ժամանակ, Ռուսիան չը կարողանար օգնել Ֆրանսիային, յարձակւելով Գերմանիայի վերայ: Բիսմարկը մտածեց, որ, այդ բանը զլուս բերելու համար, հարկաւոր էր ձեռք բերել մտերիմ բարեկամութիւնը այն Աստորիայի, որին Պրուսիան ջարդել էր 1866 թւականին և դուրս վճռել գերմանական պետութիւնների դաշնակցութիւնից: Աստորիան միացած է Ունգարիայի հետ մի թագաւորով, որը Աստորիայի կայսրն է և Ունգարիայի թագաւորը. նոքա կապւած են նաև նորանով, որ մի զօրք ունին և մի մինիստր արտաքին քաղաքականութեան համար: Աստորո-Ունգարիայի քաղաքական աղդեցութիւնը չի կարող տարածւել ուրիշ տեղ, քան Բալկանեան թերակղզու վերայ: Բայց որովհետև նոյն այդ Բալկանեան թերակղզու վերայ (որտեղ են Բօլգարիա, Սերբիա, Հերցեգովինա և այլն) Ռուսիան հովանաւորութեան անկասկած իրաւունքներ ունի, ուստի Ռուսիայի և Աստորո-Ունգարիայի մէջ սկսեց տիրապետել մի խուլ թշնամութիւն, որը աշկարայ երևաց Ռուս-Ցառլիական պատերազմի և Բերլինի վեհաժողովի ժամանակ: Բայց Աստորո-Ունգարիան միայնակ աւելի թոյլ է, քան Ռուսիան և, յամենայն դէպս, եթէ Աստորո-Ունգարիան ուզե-

նար մի բան դիուիս բերել հակառակ Ռուսիայի, նա այդ չի կարող առանց վտանգի գլուի բերել, առանց օգնութեան մի ուրիշ մեծ պետութեան:

Բիսմարկը, ուրեմն, մտածեց մտերիմ բարեկամութիւն հաստատել Աւստրո-Ունգարիայի և Գերմանիայի մէջ, խոստանալով առաջինին՝ օգնութիւն և պաշտպանութիւն անել նորա Արևելեան քաղաքականութեան մէջ (Բալկանեան թերակղզում) և պահանջելով նորանից, որ, եթէ Ռուսիան ուզենայ միջամտել Ֆրանս-Գերմանական պատերազմին ի ֆէաս Գերմանիայի, Աստրո-Ունգարիան յարձակի Ռուսիայի վերայ:

Այդ սրամիտ քաղաքական կոմբինացիան կատարեալ իրականութիւն ստացաւ մի դաշնագրով, կապած Գերմանիայի և Աւստրո-Ունգարիայի մէջ 7-ն հոկտ. 1879 թւականի, որի միտքը արդէն վաղուց շատ թէ քիչ յայտնի էր, բայց որի բնագիրը հրապարակապէս յայտարարուեց միմիայն 1888 թւականին միաժամանակ՝ Բերլինի Reichsanzeiger և Վիեննայի Abendpost պաշտօնական լրագիրներում: Այդ նշանաւոր քաղաքական պայմանագրի գլխաւոր յօդածը այն է, որտեղ ասոււմ է, թէ՛ դաշնակից երկու կողմերն էլ յարձակոււմ են Ռուսիայի վերայ, եթէ սա կամ ինքը կը յարձակի իրանց վերայ և կամ մի ուրիշին (իմացիր՝ Ֆրանսիային) օգնելու ցոյցեր կան:

Այդ դաշնագիրը կապած էր սկզբում միայն չորս տարով, բայց որովհետև հանդամանքները չը փոխւեցին այդ ժամանակամիջոցում, ուստի նա նորոգւեց և մինչև այժմ ոչ միայն տևում է նորա զօրութիւնը, այլ և նա այնքան հաստատ է համարոււմ, որ դառել է եւրոպական քաղաքականութեան մի նոր նշանաւոր փակտոր:

Ռուսիայի կողմից ապահովւած, Բիսմարկը շարունակեց Գերմանիայի ապահովութեան գործը՝ Ֆրանսիայից սղասելի յարձակումից ազատ պահելու: Բաւական չը համարելով ապահովութիւնը Ռուսիայի կողմից, նա մտածեց արդէն մի այնպիսի դաշնակից դռնել, որը, հարկաւոր դէպքում, ուղղակի Ֆրանսիայի վերայ յարձակի: Մի աչդպիսի դաշնակից Բիսմարկը գտաւ Իտալիայի մէջ, չը նայած որ այդ նոր թագաւորութիւնը (1859 թւականից) իւր քաղաքական միութեամբ ամբողջապէս Ֆրանսիական օգնութեանն և նորա վեհանձնութեանն է պարտական: Իտալիայի հետ կապած դաշնագիրը չի հրատարակւած,

բայց երևի Բիսմարկը խոստացած է, Իտալիայի օգնութեան փոխարէն, պաշտպանել նորան Միջերկրական ծովի վերայ իշխանութիւն ձեռք բերելու ի ֆնաս Ֆրանսիայի, իսկ Ֆրանսիայի համար մի անաջող Ֆրանս-Գերմանական պատերազմից յետոյ, միացնել Իտալիայի հետ Ֆրանսիական Նիցցա և Սալոյա երկիրները և թերևս Կորսիկա կղզին։ Իտալիայի հետ դաշնակցութիւնը թէպէտ դեռ ևս զաղտնիք է, բայց նա ամրացրած է համարւում Կրիսպիի այցելութեամբ իշխան Բիսմարկին 2 դեկտ. 1887, նորա կրկին այցելութեամբ Բիսմարկին 21 օգոստ. 1888 թ., տեսակցութեամբ Կրիսպիի (իտալական մինիստր-նախագահ) Կալնօկիի հետ (որ Աւստրո-Ունգարիայի արտաքին գործերի մինիստրն է), և, վերջապէս, գերմանացոց երիտասարդ Վիլհելմ II կայսեր այցելութեամբ Իտալիայի Հոմբերտ թագաւորին 1888 ամառը։

Բոլորովին լրացնելու համար իշխան Բիսմարկի արտաքին քաղաքականութեան նկարագիրը, աւելցնենք և այն, որ, առանց միանգամայն մտերմանալ կարողանալու Անգլիայի հետ, Գերմանիան այնուամենայնիւ ձեռք բերեց մասնաւոր բարեկամութիւնը Անգլիայի հետ և համաձայնութիւն կայացրեց գէթ մի քանի կէտերի նկատմամբ, որոնց մասին, սակայն, որոշակի առաջժ ոչինչ ասել կարելի չէ։ Նոյն այդ Անգլիան իրան է մօտեցրել Իտալիային, որի հետ դաշինք կայ, թէ չէ—յայտնի չէ. յայտնի է միայն որ այդ երկու պետութիւնները Միջերկրական ծովի նկատմամբ մի որոշ համերաշխութիւն կայացրած են,—գուցէ միայն բերանացի կերպով։

Բիսմարկը իւր առաջադրած նպատակին լիովին հասաւ՝ նա առանձնացրեց Ֆրանսիային։ Եթէ մի ժամանակ Ֆրանսիան դեռ ևս կարող էր յոյս ունենալ իւր կողմը գրաւել Իտալիային կամ Աւստրիային—այդ յոյսը նա այժմ արդէն վաղուց կորցրած է։ Հարևան երկիրների մէջ նա չ'ունի բարեկամ։ Ռուսիային նմանապէս հակառակ է Գերմանիայի այդ ամենակարողութիւնը, որովհետեւ շնորհիւ Գերմանիայի բարեկամութեան, Աւստրո-Ունգարիան՝ Բոսնիան և Հերցեգովինան առանց արիւնի զրաւելուց յետ (դեռ ևս Բերլինի վեհաժողովի վճռով, 1888 թ.), աշխատում է ազդեցութիւն ձեռք բերել Սերբիայի վերայ, որը նորա հարևանն է և, շնորհիւ Աւստրո-Ունգարիայի, Բոլգարիայի այժմեան կառավարութիւնը քանի

տարիներին ի վեր բանեցնում է մի քաղաքականութիւն, որը արմատապէս ընդդէմ է Ռուսիայի շահերին: Աւստրո-Ունգարիան աւելի էլ հեռու է գնում այդ շաւղի վերայ. Բալկանեան թերակղզու երկիրները իւր տնտեսական և քաղաքական ազդեցութեան ներքոյ ունենալու համար, նա անցեալ տարի գլուխ բերեց երկու երկաթուղու գծերի շինութիւնը, որոնք ահագին քաղաքական նշանակութիւն ունին: 1888 թ. մայիսի 18 (6) բացւեց երկաթուղին, որը կապում է Սերբիայի Բելգրադ և Նիշ քաղաքները Սալօնիկ ծովափնեայ քաղաքի հետ, Մակեդոնիայում, որը եւրոպական Տաճկաստանի մի նահանգն է առ այժմ: Սալօնիկը Էգէյեան ծովի ափին է և ունի վաճառականական նշանակութիւն Արևելքի համար: Այդ երկաթուղիով Վիեննան միացւում է Սալօնիկի հետ, իսկ դորա տնտեսական և քաղաքական հետևանքները աննախատեսանելի են: — Միւս երկաթուղային գիծը, որը նմանապէս 1888 թ. ականին բացւեց, այդ տարւայ օգոստոս ամսին, միացնում է Վիեննան Կ. Պօլսի հետ, Բելգրադի (Սերբիայի մայրաք.) և Սօֆիայի (Բօլգարիայի մայրաք.) վրայով:

Բնական է ուրեմն, որ Ֆրանսիան մի կողմից, Ռուսիան միւս կողմից, որոնց դէմ ուղղած է Գերմանական - Աւստրո - Ունգարական - Իտալական երեքպետեան այսպէս կոչւած Վաղաղութեան լիգան, պէտք է իրար հետ բարեկամանային: Այդ բարեկամութիւնը, որը տասը — տասներկու տարի առաջ պէտք է սկսէր, իսկապէս միայն մի քանի տարի առաջ սկսեց արտայայտւել՝ գլխաւորապէս լրագիրների միջոցով, բայց իրապէս միայն նորանով, որ Ռուսիան բացայայտ կերպով յայտարարեց, որ նա ուղում է իւր «գործողութիւնների ազատութիւնը պահպանել եւրոպական որ և է շփութութիւնների դէպքում: Այդ դարձածը ճիշտ հասկանալու համար, պէտք է իմանալ, որ, չը նայած իւր հակառուսական քաղաքականութեան, Գերմանիան քանիցս անգամ գրաւեց Ռուսիային իւր կողմը, կազմելով Աւստրո-Ունգարիայի և Ռուսիայի հետ երեք-կայսերան համաձայնութիւն. յայտնի է, որ հանգուցեալ կայսր Վիլհելմ I, բարեկամական յարաբերութիւններ կայացնելու համար, մի քանի անգամ տեսակցութիւններ ունեցաւ հանգուցեալ կայսր Ալէքսանդր II և մեր այժմեայ կայսր Ալէքսանդր III-ի

հետ՝ Ալէքսանդրովոյում, Սկերնեվիցում: Բայց այդ տեսակցութիւնները, որոնց շնորհիւ կայացաւ, այսպէս կոչւած, երեք-կայսերեան համաձայնութիւն, քողարկում էր միայն այն մեքենայականութիւնը, որը նախագծած կերպով պատրաստում էր Բիսմարկը Ռուսիայի դէմ: Ահա թէ ինչո՞ւ Ռուսիայում եկան այն խոր համոզմունքի, որ ուժեղ Ֆրանսիան, ուրեմն Գերմանիայի մի ուժեղ դրացին, օգտակար է և մինչև անգամ անհրաժեշտ Ռուսիայի համար: Այդ համոզմունքից ծնեց բարեկամութեան գաղափարը Ռուսիայի և Ֆրանսիայի մէջ, մի գաղափար, որ, մի երկու տարի է, ամեն կերպ փայփայւում է թէ՛ Ֆրանսիայում և թէ՛ Ռուսիայում:

Անկասկած է, որ Ռուսիայի այն քաղաքականութիւնը, որը արտայայտւում է «գործողութիւնները ազատութեան» (СВОБОДУ ДѢЙСТВІЙ) սկզբունքով, իւր մեծ նշանակութիւնը կունենայ եւրոպական որ և է շփոթութեան ժամանակ:

Այս են, ահա՛, Եւրոպայի տէրութիւնների մէջ եղած քաղաքական յարաբերութիւնները — ամենախոշոր գծերով նկարագրած: Այն իրողութիւնները, որ մենք յիշատակեցինք այս տեսութեան մէջ, հիմնաքարն են կազմում ներկայ արտաքին քաղաքականութեան: Բոլոր միւս քաղաքական նշանաւոր թէ աննշան անցքերը ուղղակի կամ անուղղակի հետեւանք են այն քաղաքական սխառմի, որ մենք զրծագրեցինք. այնպէս որ մեր այն ընթերցողները, որոնք կամենում են Վուրմ-ի «քաղաքական տեսութեան» բաժնից լաւ օգուտ քաղել, խորհուրդ ենք տալիս այս յօդւածը լաւ ուսումնասիրել և նորա բովանդակութիւնը միշտ յիշել: Հետեւեալ անգամին մենք կը տանք մի տեսութիւն յատկապէս 1888 թւականի քաղաքական կեանքին նըւիրած:

Z